

3.2. Основні наукові положення сучасної теорії контролю знань

Перспективи розвитку економіки нашої держави відповідно до вимог ринкових суспільно-виробничих відносин обумовлюють необхідність нових підходів до технології підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті (2002 р.) вказується на необхідність суттєво змінити саме концептуальні засади організації навчально-виховного процесу, де в центрі повинна бути особистість учня, його потреби, мотиви, нахили і уподобання. Із пасивного споживача наукової та виробничо-технологічної інформації, виконавця репродуктивних завдань учень повинен основну перевагу віддавати самостійній навчальній праці, розвитку своїх творчих здібностей і задатків.

Саме ті знання, уміння і навички, які учень отримує через особистий досвід, у самостійній діяльності сприяють ефективному формуванню потреб-мотиваційної сфери особистості, здатної у майбутньому постійно навчатись. Ось чому професійно-технічна освіта поступово переходить від авторитарного навчання до особистісно орієнтованих технологій управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів, до створення дидактичних систем розвивального навчання, які дозволили б готувати висококваліфікованих робітників. Особливого значення та актуальності при цьому набуває контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів.

Слід зауважити, що незважаючи велику кількість робіт щодо контролю навчання, є деякі аспекти, які потребують подальшої теоретичної та практичної розробки у процесі оволодіння майбутніми робітниками сучасними професійними знаннями. У сучасній дидактичній літературі поки що немає сталих підходів до визначення понять „діагностика”, „контроль”, „оцінювання”, „оцінка”, „перевірка”, „облік” та інших, що тісно пов'язані з названими. Дуже часто вони змішуються, вживаються як синоніми, а іноді і в різному значенні. При підготовці кваліфікованих робітників контроль не повною мірою виконує свої основні функції, слабо сприяє продуктивній самостійній роботі учнів. Не всі викладачі володіють психолого-педагогічними основами організації систематичного, всебічного, розвиваючого, об'єктивного та неупередженого контролю навчальних досягнень учнів. У зв'язку з цим ми в даній статті розглянемо деякі методичні аспекти контролю навчальних досягнень при підготовці кваліфікованих робітників.

Найбільш широким та глибоким поняттям, на нашу думку, є діагностика. К.Інгекамп визначає педагогічну діагностику таким чином: „Педагогічна діагностика досліджує навчальний процес, в ході якого вивчаються, передусім, умови і результати навчального процесу з метою оптимізації чи обґрунтування значення його результатів для суспільства” [4, С.10]. На думку провідних сучасних педагогів (І.П.Підласий, Н.Є.Мойсеюк та ін.) діагностика навчання має зайняти належне місце у навчальному процесі [6; 10].

Отже, під діагностикою розуміють з'ясування умов та обставин протікання дидактичного процесу з метою отримання чіткого уявлення про ті причини, що

сприяють чи перешкоджають досягненню запланованих результатів. Діагностика розглядає результати у тісному зв'язку з шляхами і способами їх досягнення. Крім традиційних контролю, перевірки, оцінки знань, умінь та навичок учнів, діагностика включає накопичення статистичних даних, їх аналіз, виявлення динаміки, тенденцій та прогнозування напрямів подальшого розвитку навчального процесу або проведення його своєчасного коригування.

Педагогічна діагностика сьогодні повинна, по-перше, оптимізувати навчальний процес, по-друге, в інтересах суспільства забезпечити об'єктивне визначення його результатів, по-третє, керуючись відпрацьованими критеріями, звести до мінімуму помилки при переводі учнів з однієї навчальної групи до іншої, при направленні їх на різні курси, при подовженні навчання, при присвоєнні рівня кваліфікації тощо. За допомогою педагогічної діагностики аналізується навчальний процес і визначаються його результати.

Одним із важливих складових навчального процесу є контроль знань, умінь та навичок учнів. Ефективність навчального процесу тут багато в чому залежить як від змісту, так і від форми контрольних запитань, їх ретельного опрацювання і методики постановки. Перевірка знань, умінь і навичок повинна спиратися на об'єктивно встановлені цілі навчання у суспільстві, які визначають конкретну систему наукових знань, певних умінь та навичок і ті вимоги, що ставляться до учнів.

Ефективність контролю знань, умінь та навичок, їх якість і об'єктивність майже повністю залежать від індивідуальності педагога, його досвіду, професійної компетентності, психолого-педагогічної ерудиції, педагогічної техніки і такту. Тому великий інтерес становить дослідження можливостей наукового підходу до контролю, особливо стосовно його об'єктивізації. Важливе значення при цьому мають такі фактори, як вибір найбільш ефективних форм і методів контролю знань, умінь і навичок, оперативність тактичних прийомів діагностики знань, вибір формальних критеріїв оцінювання і статистичний аналіз результатів контролю, висновки і прийняття рішень. Кожен із факторів являє собою самостійну проблему, що вимагає глибокого аналізу і вивчення.

Питання підвищення якості підготовки майбутніх кваліфікованих робітників на сучасному етапі передбачає значне поліпшення контролю навчальної роботи учнів як важливого засобу управління процесом навчання. Педагогічний контроль є важливим елементом комплексної системи управління підготовкою висококваліфікованих робітників. З його допомогою встановлюють вихідний рівень знань тих, хто навчається, отримують інформацію про стан їхніх знань у процесі навчання. Контроль забезпечує систематичний зворотний зв'язок, який дозволяє будувати адаптивну (приспосовану до наявного рівня знань учнів) програму навчання та своєчасно коригувати дії викладачів і учнів у процесі навчання.

За „Психологічним словником” поняття контроль трактується як „вид діяльності, що полягає в перевірці чогось, когось”, причому підкреслюється, що „контроль і оцінка є невід'ємними елементами будь-якої діяльності” [11].

Ч.Купісевич вважає, що контроль – це діяльність, метою якої є перевірка і оцінювання результатів навчання, на основі яких вводяться дії, спрямовані на усунення виявлених недоліків [5].

Л.П.Одерій відзначає [7], що контроль як важливий компонент системи навчального процесу здійснюється в різних формах для визначення рівня знань, умінь і навичок з метою удосконалення організації навчального процесу в цілому.

В.Оконь під контролем розуміє діяльність вчителя, спрямовану на спостереження, аналіз і оцінювання досягнень учнів, а також на використання отриманих показників для оптимізації навчально-виховного процесу [8].

У праці Л.Н.Русакової контроль – це засіб педагогічного керування навчально-пізнавальною діяльністю студентів, при якому здійснюється регулярне поетапне оцінювання й корегування підготовки спеціаліста щодо засвоєння знань, умінь, навичок та виховання студентів [12].

На думку Ю.К.Бабанського контроль – це діяльність, яка здійснюється з метою отримання і фіксування інформації про результати дидактичної взаємодії учня і вчителя та зіставлення отриманих результатів з визначеною метою, і у випадку виявлення слабких місць в ході протікання навчального процесу, застосувати оперативні заходи для його корегування і регулювання, тобто інших форм, методів і засобів [3].

Н.Ф.Тализіна, виходячи з теорії управління навчально-виховним процесом, відзначає, що контроль здійснюється з метою отримання інформації про реальне протікання процесу навчання, а в разі виявлення відхилень з визначеного напрямку, його регулювання з допомогою коригуючих впливів з метою приведення у відповідність з визначеним алгоритмом управління [13].

Ряд авторів визначають контроль як діяльність, змістом якої є реалізація системи засобів і форм впливу на того, хто навчається, щоб виявити та проаналізувати рівень навченості на момент контролю.

В.Оконь [8] акцентує увагу на тому, що не будь-які оцінювання і контроль впливають на результативність роботи. Контроль, який застосовують механічно, а мета і зміст його не зрозумілі для тих, кого контролюють, може бути навіть шкідливим, зокрема стосовно виховання.

Такі поширені визначення пов'язані з поліфункціональністю контролю, тобто вони залежать від того, що саме покладено в основу розуміння терміна. Отже, під контролем будемо розуміти виявлення, вимір і оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності тих, хто навчається. Саму ж процедуру виявлення та виміру називають *перевіркою*. Перевірка є складовою частиною контролю. Крім перевірки, контроль містить у собі оцінювання (як процес) і оцінку (як результат) перевірки.

Виявлення та перевірка знань – це процес кількісного і якісного аналізу співвідношення виявленого знання з еталонним, певними вимогами навчальних програм та державних стандартів освіти. Знання виявляються за допомогою різного плану запитань, перевірочних письмових контрольних робіт, системи тестових завдань тощо.

Оцінювання являє собою об'єктивне вимірювання результатів діяльності учнів. Для забезпечення об'єктивності воно має бути критеріальним, цілеспрямованим, систематичним. З'ясовується, наскільки успішно (глибоко, повно, самостійно) учні оволоділи навчальним матеріалом, яка якість результатів їх навчально-пізнавальної діяльності. Під час оцінювання враховується також рівень усвідомлення та міцність засвоєння найважливішої наукової та виробничо-технологічної інформації, уміння застосовувати набуті знання у практичній діяльності.

Облік, тобто фіксація результатів вимірювання за допомогою балів, оцінок, рейтингу. Бали (оцінка) відображають рівень навчальних досягнень учня, вони є дидактичним засобом розвитку пізнавальних сил, до певної міри характеризують його самого: здібності, підготовленість, загальний розвиток, ставлення до праці. В оцінці – і думка викладача про учня, його успіхи, і думка учня про самого себе.

За певних організаційно-методичних умов однією із суттєвих форм контролювання знань, умінь та навичок є *самоконтроль* своєї діяльності самими учнями. Самоконтроль допомагає самостійно розібратися в тому, як учень оволодів знаннями, перевірити правильність виконання практичних розрахунків шляхом зворотних дій, оцінити практичне значення проведених лабораторно-практичних занять із вивчення призначення, будови, принципу дії машин та обладнання для майбутньої професійної діяльності тощо. Сама перевірка сприяє стимулюванню учіння, більш повному сприйманню навчального матеріалу, викликає потребу в його глибокому осмисленні, формує критичність та автономність думки.

Самоконтроль застосовується як у процесі виконання самостійної аудиторної, так і поза аудиторної роботи і спрямований на власне виявлення недоліків та прогалин у знаннях, уміннях, навичках. Навички самоконтролю, набуті учнями під час навчання, дадуть їм змогу постійно здійснювати самодіагностику кваліфікаційного рівня у практичній професійній діяльності.

Раніше зазначалось, що наявність достовірної інформації про рівень знань учнів дозволяє коригувати зусилля учнів на підготовку до занять, а також вносити корективи в організацію викладання. Такий подвійний характер контролю спричиняє різні вимоги до якості й термінів одержання інформації про навчальні досягнення учнів. Якщо учня більше цікавить його особистий рейтинг, то викладачу важливіша інформація про рівень знань як характеристики засвоєння матеріалу, що в максимально можливій мірі звільнена від впливу випадкових факторів. Це дозволить викладачу зробити сталі й конкретні висновки про процес викладання і врахувати їх у своїй подальшій роботі.

Відзначена двоїстість не несе в собі особливих протиріч, оскільки основою і в першому, і в другому випадках є всі можливі види та форми контролю знань учнів, а відмінності проявляються у ступені оперативності й способах обробки вихідної інформації. Наприклад, для удосконалення викладання залучається будь-яка додаткова інформація (результати контролю попередніх етапів

навчального процесу або з однієї ж і тієї дисципліни у попередніх групах учнів).

Контроль знань має відігравати значну роль в управлінні навчальним процесом, але для досягнення цієї мети різні види та форми контролю повинні бути раціонально розподілені протягом усього періоду навчання. Будь-який вид та форма контролю, якщо про дату його проведення учень знає заздалегідь, стимулює навчальну роботу впродовж короткого часу, що безпосередньо передуює контролю. Через це вкрай важливо, щоб контроль був не разовою акцією, а безперервною системою різноманітних видів та форм, що супроводжують учня весь період навчання.

Ефективність контролю визначається його організацією, забезпеченістю технічними засобами, зокрема персональними комп'ютерами, методами та формами, що застосовуються при цьому.

Розглядаючи методичні рекомендації щодо організації контролю під час навчання, варто зауважити, що питання про функції контролю є головним у дослідження цієї проблеми. Від рівня її розв'язання залежить напрямок розробки цілісної методики проведення контролю.

Аналіз психолого-педагогічної літератури стосовно функцій контролю [1-3; 5-10; 12; 14] дає змогу виділити 19 функцій, які реалізуються при аналізі і оцінюванні виконаної навчальної діяльності: контролююча, стимулююча, навчаюча, виховуюча, розвиваюча, перевіряюча, активізуюча, закріплююча, повторююча, коректуюча, оптимізуюча, караюча, оцінна, залякуюча, констатуюча, комунікативна, діагностична, дисциплінуюча, керуюча. Як видно з наведеного переліку багато функцій тісно переплітаються між собою і виділення їх дослідниками у вигляді окремих є досить умовним. Опитування учнів і викладачів ряду професійно-технічних училищ дозволило виявити найбільш поширені у навчально-виховному процесі функції. В табл. 1 наведено перелік цих функцій і ранжування їх за важливістю учнями і викладачами.

Таблиця 1

Основні функції контролю та їх ранжування учнями і викладачами

Назва функції	Ранг учнів	Ранг викладачів
Контролююча	I	III
Стимулююча	II	II
Навчаюча	III	I
Виховуюча	IV	IX
Розвиваюча	V	IV
Перевіряюча	VI	V
Активізуюча	VII	X
Закріплююча	VIII	VI
Повторююча	IX	VII
Коректуюча	X	VIII

З даних таблиці випливає, що в реальному навчальному виховному процесі під час здійснення контролю найчастіше реалізуються контролююча, стимулююча та навчаюча функції, які займають перші три місця при ранжування і учнями, і викладачами.

Так, А.М.Алексюк відокремлює такі шість функцій контролю [1, С. 477).

Перша функція може бути визначена як освітня. Контроль сприяє поглибленню, розширенню, вдосконаленню знань, умінь і навичок учнів. Нормальний розвиток навчального процесу передбачає зворотний зв'язок у двох його різновидах „учень – викладач”, „ учень – учень ”. Йдеться про так званий зовнішній та внутрішній зв'язок у навчанні.

Друга функція контролю – виявлення знань, умінь і навичок, а також існуючих ще в них прогалин – діагностична. На думку І.П.Підласого, ця функція є головною [10].

Третя функція контролю - вимірювання та оцінювання знань, умінь і навичок учнів. Необхідно підкреслити виняткову складність реалізації цієї функції. На практиці вона проявляється у виставленні оцінок учням.

Четверта функція контролю – виховна, або функція стимулювання (виховання волі, характеру, дисципліни, навичок систематичної самостійної праці, формування і розвиток мотиваційної сфери тощо).

П'ята функція контролю – розвиваюча. Контроль знань, умінь і навичок сприяє розвитку психічних процесів особистості – уваги, пам'яті, мислення, інтересів, пізнавальної активності, мовлення учнів.

Шоста функція контролю – прогностично-методична. Перед усім вона стосується викладача, що отримує досить точні дані для оцінювання своєї праці, результатів своєї методики викладання, шляхів подальшого вдосконалення навчання. Однак така функція стосується і учнів. Контроль допомагає їм прогнозувати свою навчальну роботу.

Ми вважаємо, що функції перевірки і оцінювання мають збігатися з цілями процесу навчання. Слід відзначити, що в реальному навчально-виховному процесі всі функції, як відзначалось раніше, тісно переплітаються між собою і їх виділення носить досить умовний характер. Виконаний аналіз дозволяє виділити такі функції контролю.

Контролююча функція передбачає визначення рівня досягнень окремого учня (групи) на конкретному етапі пізнавальної діяльності з метою з'ясування його ставлення до навчання, наполегливості та плідності самостійної роботи. Одночасно визначається доцільність та ефективність організації пізнавальної діяльності учня, запропонованої викладачем методики опанування навчальним матеріалом. Оцінюється раціональність вибору форм, методів, прийомів та засобів навчання, їх відповідність змісту навчання, індивідуальним особливостям учня. Іншими словами контролюється одночасно діяльності і учня, і викладача.

Слід відзначити, що наслідки перевірки та оцінювання не тільки дозволяють визначити стан навчальних досягнень учня, але й надають викладачу та учню інформацію для спрямування подальших пізнавальних дій.

Навчальна функція зумовлює таку організацію оцінювання навчальних досягнень учнів, коли його проведення сприяє повторенню, розширенню та поглибленню сформованих понять та уявлень, підвищує усвідомленість, дієвість та досконалість умінь і навичок з їх використання. В умовах групового навчання, слухаючи відповіді або спостерігати за практичними діями своїх товаришів при виконанні контрольних завдань, учень отримує додаткову інформацію з питань, що вивчаються, має можливість порівняти свої уявлення з відповідями інших, коригуючи власні погляди або формулюючи доповнення та виправлення помилкових тверджень. Це можливо тільки за умови активної співпраці групи з тими, хто відповідає.

Діагностико-коригуюча функція допомагає з'ясувати причини труднощів, які виникають у учнів під час навчання, виявити прогалини у знаннях і вміннях та коригувати їх діяльність, спрямовану на усунення недоліків. Для здійснення цілеспрямованого керування навчальним процесом, визначення ефективних методів і способів навчання потрібен оперативний зворотний зв'язок. Останній забезпечує вирішення таких завдань: оцінювання показників якості результатів діяльності, порівняння показників з відповідними нормативами, прийняття управляючих дій відносно об'єкта управління для поліпшення результатів діяльності.

Стимулюючо-мотиваційна функція визначає таку організацію оцінювання навчальних досягнень учнів, коли його проведення стимулює поліпшення результатів, розвиває відповідальність, створює атмосферу здорової конкуренції, формує пізнавальні мотиви навчальної діяльності. Це призводить до поступового формування інтересу як до навчання, так і до майбутньої професії.

Позитивні наслідки контролю стимулюють пізнавальну активність учня, піднімають його настрій та працездатність, дозволяють йому переконатися у своїх творчих можливостях, формують почуття гідності, поваги з боку товаришів по навчанню. Негативні ж наслідки дозволяють учню реально оцінити свої можливості, скласти точну уяву про свої недоліки, вірно оцінювати складність навчальних дисциплін, стимулюють пошук шляхів та методів подолання з'ясованих недоліків у підготовці.

Виховна функція передбачає формування вміння відповідально і зосереджено працювати, застосовувати прийоми контролю і самоконтролю, привчає учня до систематичності в навчальній роботі, наполегливості в подоланні труднощів, сприяє активності та самостійності. За результатами перевірки і оцінювання знань учень має об'єктивну уяву про рівень своєї підготовки, здібності та нахили.

Під час перевірки знань можуть формуватися негативні якості особи – пошук та здійснення дій, що дозволяють обманути викладача, отримати позитивну оцінку при негативних наслідках навчання і, як наслідок, поява таких рис поведінки як брехливість, лицемірство, здатність до обману. При невірно організованій перевірці можуть виникати загострення в стосунках між викладачем і учнем, що знижує виховний вплив викладача, підриває його авторитет. По можливості цього слід уникати.

Чим глибше проникають педагогічні науки у навчально-виховний процес, тим більшої значущості для дидактики набуває навчаюча функція контролю. Стає дедалі очевиднішим, що, з одного боку, змусити вчитися, застосовуючи лише засоби системи контролю, неможливо, з іншого боку – контроль є найнеобхіднішим і найскладнішим інструментом в організації навчання, в його регулюванні, у виборі прийомів роботи і характеру добору навчального матеріалу для занять, у диференціації завдань. Щоб швидше, успішніше рухатися далі або усунути прогалини в знаннях, треба мати об'єктивні відомості про рівень знань, умінь та навичок учнів.

Результати здійснюваного контролю, які сигналізують про темп і характер просування учнів у засвоєнні навчального матеріалу, потрібні як викладачеві, так і учневі. Для останнього оцінювання важливе і як навчаючий фактор і особливо як стимулюючий. Ці два фактори нерозривно пов'язані між собою: якщо оцінювання не стимулює учнів, воно перестає бути для нього істотним навчаючим фактором. І, навпаки, якщо втрачається або послаблюється рівень реалізації навчаючої функції, то це негативно позначається і на результатах дії стимулюючої функції, оскільки зменшується стимулюючий вплив оцінювання через втрату мети стимулювання.

Від того, наскільки повно викладач реалізує навчаючу і стимулюючу функції контролю для регулювання навчання та його методичного вдосконалення, значною мірою залежить успіх усього навчально-виховного процесу. Для всебічного вивчення ролі контролю необхідно визначити дієві показники його дидактичної ефективності, виявити умови, за яких ці показники стають більш-менш стійкими. Дієві показники дидактичної ефективності контролю знань, умінь та навичок такі: періодичність, умотивованість навчально-пізнавальної діяльності, індивідуалізація та диференціація.

Нерегулярний контроль спричинює зменшення інтересу до навчальної роботи; послаблення стимулів, уповільнює формування позитивних мотивів; з'являються учні, які не систематично готуються до лабораторних або практичних занять. Частішими стають формальні оцінки навчальної діяльності ряду учнів. Неуспішність, як результат нерегулярного контролю, несвоєчасної допомоги і впливу, перетворюється у реальну небезпеку, що веде до зниження результатів навчання.

Пошуки шляхів підвищення ефективності контролю приводять до висновку про те, що він має бути не тільки частим, а й більш індивідуалізованим. Досягти цього, на наш погляд, можна за допомогою використання різних технічних засобів і пристосувань. Такий підхід дає змогу скоротити інтервали між контролюючими діями та оцінюванням, добитися своєчасного коригування дій учнів і водночас зберегти індивідуальний характер роботи.

Таким чином, знання та врахування функцій перевірки та оцінювання знань дозволяють викладачу дидактично обґрунтовано та методично доцільно здійснювати її підготовку і проведення. Організація контролю знань повинна забезпечити стимулювання активності учнів у пошуку та засвоєнні знань, самостійність, наполегливість та сумлінне ставлення до навчальної роботи,

витримку та відповідальність при виконанні контрольних завдань, встановлення і підтримку доброзичливості, взаємоповаги між викладачем та учнями.